

lektiva mentaliteternas opersonliga tankemönster. Men i samband med detta reserverar jag mig dock, av orsaker som förklarats ovan, vad gäller representativiteten och generaliserbarheten hos materialet som efterlämnats av Justitierevisionen.

Det hela är dock ett snårigt problem. Man får helt enkelt konstatera att »folkliga» föreställningar överlag är och förblir svåråtkomliga, även om forskningen har gjort goda framsteg härvidlag. Ollis avhandling är trots den anförda kritiken emellertid ett bidrag till dessa goda framsteg.

Mikael Pettersson

Odile Richard-Pauchet, *Diderot dans les Lettres à Sophie Volland : une esthétisme épistolaire* (Paris: Honoré Champion éditeur, 2007). 454 s.

Denis Diderots berömda brev till hans mätress Sophie Volland skrevs mellan åren 1759 och 1774. Några av breven publicerades redan på 1700-talet i baronen och journalisten Frédéric Melchior Grimms *Correspondance littéraire*, men denna var handskriven och nådde endast ett fåtal utvalda läsare. Diderot skall på dödsbädden ha anförtrott vännen Grimm manuskripten till dessa brev. Från 1830-talet och framåt har ett växande antal brev nått trycket. André Babelons klassiska utgåva från 1930 omfattar 187 stycken.

Författaren till den föreliggande doktorsavhandlingen, Odile Richard-Pauchet, är verksam vid universitetet i Limoges och har ägnat åtskilliga år åt utforskandet av Diderots, Rousseaus och Madame d'Épinays privata brevväxlingar. Avhandlingens bibliografi låter oss blicka tillbaka på det senaste halvseklets intensiva forskning kring Volland-breven. Den omfattar 25 sidor med inte mindre än 77 poster som specifikt gäller Diderots korrespondens, i synnerhet den med Sophie, publicerade från 1958 och framåt. Fem av dessa poster är monografier, såsom Jacques Chouillets grundläggande studie *Denis Diderot, Sophie Volland: un dialogue à une voix* (1986). Breven har jämförts med Rousseaus *Confessions* och av vissa bedömare ansetts gå längre i hänsynslöst självutlämnande än dessa. Ett fylligt urval översattes till svenska av Olof Nordberg och utkom på Atlantis förlag 1987.

Den senaste franska standardeditionen av breven, *Correspondance* i 16 band från åren 1955–1970, som utarbetats av Jean Varloot och Georges Roth, är över-

lägsen de tidigare i fråga om fullständighet och filologisk och historisk akkuratess. Men för Odile Richard-Pauchet var det André Babelons edition som gav den avgörande impulsen att välja Diderots brev till Sophie Volland som avhandlingsämne. Hos honom fick hon för första gången uppleva brevsamlingen som ett helgjutet litterärt verk, som hos läsaren kunde skapa den dubbla illusionen av att både följa brevskrivaren genom alla vardagslivets trivialiteter och möta författarjaget mitt i den skapande processen.

Knappast några litterära texter från upplysningstiden kan tävla med breven till Sophie Volland i fråga om livlighet, expressivitet och spontan livsglädje. Närheten till det talade ordet tillät författaren att på ett övertygande sätt förmedla de mest skiftande intryck och känsloupplevelser. Desto märkligare är det att de samtidigt, som i föreliggande avhandling, låter sig analyseras i termer av medveten konstruktion och även inordnas i ett övergripande idé- och genrehistoriskt sammanhang.

Odile Richard-Pauchets syfte är att belysa brevsformens centrala betydelse för Diderot som författare, dess praktiska modaliteter, de möjligheter till en radikaliserings av språket den erbjuder och, inte minst, dess erotiska uttryckspotential. I fokus befinner sig hela tiden adressaten Sophie, vars personlighet ses som en emblematiske figur inte bara för breven utan för hela Diderots verk.

Avhandlingens fokus är alltså inte i första hand historiskt-biografiskt, men det kan ändå vara motiverat att här inledningsvis säga något om brevens yttre tillkomsthistoria. Man vet egentligen inte så mycket om Sophie Volland, förutom att hon var tre år yngre än Diderot, alltså född 1716, och dotter till en stallmästare. Diderot hade gjort hennes bekantskap hos en av hennes systrar. De träffades sedan regelbundet i moderns hem fram till 1760. Detta år inträffade en förändring i deras umgänge, föranledd av att modern överraskat paret i en öm situation. Den 44-åriga Volland förvisades i halvårsperioder till familjegodset Isle-de-Marne och hölls dessemellan under uppsikt i Paris. I fortsättningen kunde hon och Diderot bara mötas offentligt, på en bänk i Palais-Royal, med Sophie Vollands favoritsyster som förkläde. De korresponderade emellertid ofta och regelbundet, närmare bestämt två gånger i veckan, via ombud för att undvika att breven skulle hamna i orätta händer. Sophie Vollands brev har alla gått förlorade; troligtvis förstördes de av hennes anhöriga. Av Diderots egna brev – deras antal uppskattas till 553 – finns bara en tredjedel, eller noga räknat 189, bevarade. Men

detta har visat sig tillräckligt för att ha gett dem en oomtvistad plats i världslitteraturen.

Persongalleriet i breven dominerar av kretsen kring den namnkunnige materialisten baron d'Holbach, samlad på dennes lantgods Grandval, varifrån många av breven avsändes. Förutom baronen och hans hustru, båda ganska tystlåtna, möter vi hans pratglada svärmor, Madame d'Aine, den vittra Madame d'Épinay, mätress till den ovan nämnde Frédéric Melchior Grimm som också tillhörde sällskapet, och ett antal andra författare, abbéer och så vidare.

Den mogna kvinna som är Diderots förtrogna, som får ta del av hans hemligheter, lyssna till hans känsloutbrott och vara den första att konfronteras med hans nya idéer, framstår vid läsningen närmast som en idealgestalt, en intelligent och insiktsfull person med vissa moderliga drag. Men hon är på samma gång i Diderots ögon en vacker kvinna, som han längtar efter att få förföra. Brevvännen kan dessutom i överförd mening upplevas som författarens eget alter ego och breven förvandlas då till maskerade »solilokvier», samtal som Diderot, denne dialogens mästare, för med sig själv.

Odile Richard-Pauchet ser brevformen som en möjlighet för Diderot att förverkliga sina djupaste litterära ambitioner. »Korrespondensen är dagboken över Diderots verk, men framför allt över hans postuma verk; det är Essän, inte om hans själ som hos Montaigne, men om hans idéer, ett slags permanent intellektuellt laboratorium.» Så skrev Diderot-kännaren Yves Benot redan 1961 i en artikel i tidskriften *La Pensée*. Benot var en av de första som uppfattade Volland-brevens funktion som »matris» för resten av verket. Citatet återges på undanskymd plats i avhandlingen (s. 245, not 103) men hade kunnat stå som dess motto.

Studien är indelad i fyra huvudavsnitt, varav det första behandlar bakgrunden till och formerna för en brevförbindelse som denna. Det är ofrånkomligt att det i hög grad rörde sig om en form av självförverkligande och självbespeglning hos den manlige kontrahenten. I Emmanuel Levinas anda (men utan att denne nämns) undersöks betydelsen av att bli sedd, och Sophie beskrivs, inte minst tack vare sin förmåga att lyssna, som den ideala brevvännen. Efter en »prövoperiod» (*période d'essai*) uppstår ett förtroendeförhållande, en »brevpakt» (*pacte épistolaire*) mellan parterna, innebärande att brevväxlingen i sig blir en viktig del av deras relation. Även de yttre förutsättningarna för en korrespondens studeras – hur breven befordrades och överlämnades, deras varierande längd, ämnesval och grad av intimitet. De båda älskande hade ett viktigt stöd i den »upp-

lyste brevberaren» Étienne-Noël Damilaville, en hög tjänsteman inom skatteförvaltningen, medarbetare i *la Grande Encyclopédie* och korrespondent till Voltaire, vars epitet *facteur des lumières* även kan läsas som »förmedlare av upplysning». Som beredvillig »kärlekspostiljon» åt vännen Diderot lät han de båda kontrahenterna ta del av sina egna, av tjänsten betingade särskilda rättigheter till försegling och portobefrielse.

Diderot har i sin korrespondens hämtat inspiration från klassiska brevskrivare som Cicero, Abélard, Madame de Sévigné och Richardson, men i synnerhet från två skenbart så skilda gestalter som Seneca och Rousseau. Stilistiskt varandras motsatser – Seneca koncis och skarp (*coupé*), Rousseau ymnigt flödande, »lövrik» (*feuillu*) – förenades de i sin kärlek till höga ideal som ärlighet och dygd. Diderot, som Rousseau efter brytningen uppfattade som sin »frère ennemi», ogillade excesserna, de många utropen och den enligt hans synsätt förkonstlade stilen i *La Nouvelle Héloïse*, men delade den forne vännens principiella kritik av tidens onaturliga litterära språk. Han såg Rousseaus banbrytande brevromans värde som *anti-manuel*, dess implicita protest mot förljugenheten och kylan i de officiella brevställarna.

Richard-Pauchet går inte så långt som att hävda att breven skall uppfattas som delar i ett planerat verk, även om vissa tecken pekar i en sådan riktning, såsom det faktum att kopior av ett antal brev sändes till Katarina II av Ryssland. Diderot diskuterar inte brevromanen som genre och framlägger ingen teori för denna (*esthétique épistolaire*). Däremot brukar han gärna termen dagbok (*journal*) och kallar sig även själv understundom dagboks författare (*diariste*). Vissa forskare har till och med velat tolka Diderots »dialog med sig själv» som ett embryo till romantikens »intima» dagbok (*journal intime*). Att skrivkonsten över huvud taget uppkommit är för honom en naturlig följd av behovet att förnya sitt trohetslöfte även i den älskades frånvaro, en i grunden beklaglig nödvändighet som uppstod i det ögonblick »då det inte längre fanns något förtroende i världen» (odaterat brevfragment, citerat s. 86).

Det förefaller föga troligt att den store filosofen haft de brevromaner som skrevs av tidens kvinnliga författare särskilt i åtanke. Däremot kunde man kanske ha väntat sig att de skulle ha uppmärksamrats i en avhandling som denna. Jag tänker på namn som Madame de Graffigny (*Lettres d'une Péruvienne*), Madame Riccoboni (*Lettres de mistress Fanni Butlerd*) och, speciellt i detta sammanhang, den till Diderots vänkrets hörande Madame d'Épinay (*Histoire de Madame de Montbrillant*).

I det andra huvudavsnittet studeras brevens ofta påtalade sensualitet, uppfattad som ett spänningsförhållande mellan avstånd och sammansmältning som kom till uttryck i författarens relation till den tillbeddas kropp. Sophies yttre behag nämns visserligen inte så ofta i breven, men Odile Richard-Pauchet spårar i gengäld ett antal erotiska substitut för sådana direkta anspelningar, såsom när Denis till avsked rituellt kysser Sophies ring, fötter eller porträtt. I denna »epistolära fetischism» utgör själva skrivandet, där det svarta bläcket fästs på det vita pappersarket, »noir sur blanc», en form av kärleksakt. Den 50-åriga brevskrivaren, fördom en *jeune libertin*, hoppas allrtjämt kunna förbli en *jeune vieillard* men räds en förvandling till *vieillard lubrique*, liderlig gubbe. Konstkritikern Diderot, som etablerat sig inom genren med sina årliga *Salons*, belyser detta dilemma i sin kommentar till den inom konsten omhuldade bibliska myten om Susanna i badet. Motivet med Joakims dygdiga hustru aktualiserar två motstridiga aspekter på den manliga driften genom att på en gång förmedla den moraliskt förkastliga bilden av lössläppt liderlighet inför den nakna kvinnokroppen och den uppbyggliga bilden av »kyskheden, blygseln, den gripande skönheten hos en klok kvinna som håller på sig» (s. 181). Genom att de båda bilderna exponeras simultant ges betraktaren en möjlighet att acceptera den dualism som är inherent i mänskliga relationer och därmed också sin egen voyeurism.

I det tredje huvudavsnittet studeras brevskrivarens sökande efter ordning och kontinuitet, hans önskan att förse både världen och det undflyende egna jaget med en gripbar och varaktig identitet. Men en beredskap till förändring ter sig i lika mån eftersträvansvärd. Brevet blir metaforer för författarens mångfasetterade verklighetsuppfattning. Om de vid något tillfälle blir oönsade kan detta vara nog så smärtsamt för älskaren, men det stimulerar samtidigt konstnärens kreativitet. Samtalen med Sophie innebär att »splittra» eller »sprida ut» sitt jag för att sedan åter »samlas in» det. Såväl jaget som världen präglas av mångfald och diskontinuitet. Diderot löser detta dilemma genom ett »heuristiskt» förfaringsätt, att ständigt på nytt konfrontera skenbara eller verkliga motsatser för att ur dessa skapa synteser. Tre metaforer för detta identitetssökande och för strävan att bygga sammanhängande och systematiska tankemönster är enligt Richard-Pauchet särskilt vanligt förekommande i breven: byggnaden, trädstammen och länken (*l'édifice, le tronc, le lien*).

I den fjärde avdelningen, slutligen, studeras fysonomin som förmedlare av känslor. 1700-talet blev,

som bland andra Jean Starobinski hävdar, tack vare insikten om naturens oändliga förmåga till förnyelse och variation, porträttkonstens speciella århundrade. Den »materialistiska revolutionen», insikten om det kroppsligas primat, ledde till uppfattningen att språket var otillräckligt för att fånga en komplex och undflyende verklighet annat än i form av konkreta metaforer som spegeln eller porträttet. I enlighet med tidens benägenhet att ställa målarkonsten och musiken framför de »intellektuella» konsterna förtrötts Diderot inte att måla sådana bilder av sig själv, för att övertyga Sophie om äktheten i sina känslor. Men inte bara det mänskliga ansiktet utan även lantliga parker och lundar, bäckar och fontäner kan fungera som förstärkande projiceringspunkter för känslor, speglingar av själsliga tillstånd. Att det yttre rummet uppfattas som teaterscen är inte exklusivt för Diderot utan något som präglar hela den europeiska kulturen under 1700-talet. Men han går ett steg längre genom att i breven skapa imaginära miljöer, ett »litet slott», en »filosofisk promenadstig», där de älskande rör sig och samtalar på samma sätt som Saint-Preux och Julie på slottet Clarens.

Avhandlingen bygger, som antytts, på ett stort antal nutida textutgivares och analytikers insatser och upptäckter, främst när det gäller uppfattningen av breven till Sophie Volland som utkast till en sammanhängande dagbok och som emblematiserande matris. Kapitelrubrikerna anknäver till olika element i denna helhet. Men studiens originalitet ligger mindre i det i och för sig förtjänstfulla och inträngande sätt varpå dessa enskildheter studeras och kartläggs. Snarare återfinns den just i den övergripande strävan att förstå brevsamlingen som koherent litterärt verk och i synen på Sophie Volland som katalysator för Diderots egna idéer och inkarnation av den idealiska brevvännen och den »visdom» hennes namn symboliserar. Framställningens klarhet och elegans bidrar till att göra boken till en värdig och läsvärd hyllning av den moderna brevkonstens oöverträffade mästare.

Sven Björkman

Hedvig Schönback, *De svenska städernas begravningsplatser 1770–1830: arkitektur, sanitet och det sociala rummet* (Stockholm: Stockholmia, 2008). 347 s.

Denna avhandling, framlagd vid Nordiska museets forskarskola, är tvärvetenskaplig med en bas i konstve-